

Людмила КУЗЬМЕНКО (Київ)

Листування В. Доманицького з П. Стебницьким як джерело вивчення його редакторської роботи з підготовки до друку повного видання „Кобзаря” Т. Шевченка

З-поміж помітних постатей української історії початку ХХ ст. чільне місце належить Василеві Доманицькому (1887–1910). Літературознавець, історик, етнограф, кооператор та громадський діяч, – він відіграв надзвичайно велику роль у науковому та культурному житті України початку минулого століття. В. Доманицький, як постійний дописувач щоденних українських газет „Громадська думка” та „Рада”, намагався донести до читача нові патріотичні віяння, що розпалювалися на той час представниками української інтелігенції – М. Грушевським, І. Франком, Є. Чикаленком та ін. Блискучий прояв цього відчувся у появі першого повного видання „Кобзаря” – найповнішого на той час текстологічного дослідження поезій Т. Шевченка.

Проблематика дослідження діяльності В. Доманицького як упорядника та редактора „Кобзаря” Т. Шевченка частково знайшла відображення в українській історичній науці та літературознавстві.

По-перше, низка статей про виявлення творів Т. Шевченка, редакторську роботу над ними належить перу самого В. Доманицького. По-друге, про участь В. Доманицького у підготовці редакцій „Кобзаря” писали такі українські дослідники як П. Стебницький (П. Смуток), Ю. Романчук, С. Єфремов, Ф. Матушевський, О. Лотоцький (О. Білоусенко), М. Павловський, Б. Мартос, М. Гуменюк, Б. Любач-Жученко, Л. Нілова, А. Болабольченко, М. Наєнко, А. Качор, С. Гальченкота інші.

У редакторській передмові до повного видання „Кобзаря” (1907 р.) В. Доманицький розповідав про свою діяльність як упорядника. За даними літературознавця для ідентифікації текстів Т. Шевченка йому довелося працювати в Шевченківському відділі Чернігівського музею ім. В. В. Тарновського, Румянцевському музеї у Москві, де він опрацьовував автографи „Кобзаря”. Лише вісім поезій у виданні В. Доманицького не звірено з автографами, що свідчить про титанічну роботу над впорядкуванням тексту видання. Найголовніші зауваження та пояснення до текстів творів Т. Шевченка (хронологія, місце та джерела написання), В. Доманицький подав в кінці книги в „Примітках”¹.

В основній своїй роботі „Критичний розслід на текстом „Кобзаря” Шевченка” В. Доманицький детально зупиняється на таких моментах як пошук оригіналів текстів, їх звірка, встановлення автентичності та хронологічних меж окремих творів. Крім того, В. Доманицький звертає увагу на помилки, зроблені ним під час роботи над „Кобзарем”. У цій праці, котра і на даний час не втратила своєї актуальності, автор також критично ставиться до попередніх видань творів Т. Шевченка, висловлює подяку за сприяння у виданні редакційній колегії, до якої входив і П. Стебницький².

Віднайшовши низку творів Т. Шевченка, які згодом увійшли до „Кобзаря” 1907 р. („Іван Гус або Єретик”, варіант початку поеми „Княжна”, „Та головонькомоя бідна”) й опрацювавши їх, В. Доманицький написав ще одну свою працю „Новознайдені поезії Т. Шевченка”³.

Один з видавців повного видання „Кобзаря” Т. Шевченка – П. Стебницький, відразу по смерті В. Доманицького наголошував на важливості свого листування з останнім, де відбивалися переживання з приводу видання: „Гнітюча душевна драма Доманицького виразно виявляється в його листах з-за кордону, писаних за останні місяці його життя. Скільки таких листів прислав він і мені з приводу своєї останньої роботи для земляків, – нового видання „Кобзаря”, – і в окремих фразах цих листів ми маємо матеріал для характеристики переживань Доманицького під гнітом смертельної хвороби, і поруч з тим болючий одчай перед

марою невчасного кінця, що все ясніше виступала перед його очима”. Більше того, П. Стебницький цитує листування з В. Доманицьким, де відображено його переживання з приводу видання, нелегкі умови роботи в останні місяці життя, плани щодо структури „Кобзаря” та його шкільного аналога⁴. Таким чином, вже тоді П. Стебницький розумів, наскільки важливим джерелом відомостей про підготовку до друку „Кобзаря” є його листування з В. Доманицьким.

Окремо розглядаючи перипетії видання „Кобзаря” Т. Шевченка в Росії, П. Стебницький з теплою відгукувався про роботу над ним В. Доманицького. За його твердженнями, щоб „Кобзар” виглядав ідеально з наукової точки зору, слід було звірити текст „по всім джерелам і рукописам”, а з цією роботою, на думку П. Стебницького, належним чином міг впоратися лише В. Доманицький⁵.

Завдяки П. Стебницькому громадськість дізналася, чому не побачив світ останній варіант „Кобзаря”. Він повідомив, як на нього наклали арешт й забрали його на склад, описав судову тяганину з цього приводу⁶.

Ю. Романчук, характеризуючи свої критичні замітки до текстів поезій Т. Шевченка, досить скептично ставиться до В. Доманицького в плані роботи над „Кобзарем”, закидаючи йому та І. Франку похибки у датуванні окремих творів⁷. Таку критику Ю. Романчука можна пояснити його редакторською роботою над своїм варіантом „Кобзаря” Т. Шевченка. Тому природно, Ю. Романчук вбачав у В. Доманицькому свого конкурента.

Свою думку про видання В. Доманицьким „Кобзаря” Т. Шевченка висловив С. Єфремов. На відміну від Ю. Романчука, він високо оцінив роботу В. Доманицького над укладанням збірки поезій Т. Шевченка. Зокрема, він відзначив, що саме за сприяння В. Доманицького „Кобзар” набув вигляду близького до наукового видання⁸. На думку С. Єфремова, „Кобзар” В. Доманицького – це перше в Росії повне і критично опрацьоване видання творів Т. Шевченка, котре упорядник з кожною новою публікацією намагався максимально вдосконалити, збираючи все новий матеріал та редагуючи текст на основі останнього варіанту. Прина-

гідно слід відзначити, що він чи не вперше висловив думку про видання листування В. Доманицького, котре б, на його думку, дало можливість з’ясувати всі перипетії, пов’язані з виданням „Кобзаря”⁹.

Про виснажливу роботу В. Доманицького над виданням „Кобзаря” свідчить також і Ф. Матушевський. Зокрема він відзначає, наскільки напружено працював над „Кобзарем” В. Доманицький, як по дитячому радів, коли знаходив новий твір чи автограф Т. Шевченка та обурювався на попередніх видавців за їхні помилки. Саме Ф. Матушевський вказав на умови роботи В. Доманицького над першим виданням, який в той час вів нелегальне або напівлегальне життя за чужим паспортом у Петербурзі, переховуючись від арешту¹⁰.

Цінні відомості подає Ф. Матушевський про останній рік життя В. Доманицького, який співпав з появою третього видання „Кобзаря” Т. Шевченка. Він описав переживання редактора у зв’язку із затримкою у виданні, для появи якого було затрачено багато сил вже смертельно хворого В. Доманицького. Затримка виходу „Кобзаря”, за свідченням Ф. Матушевського, серйозно загрожувала фінансовим статкам В. Доманицького, котрий, готуючись їхати на лікування до Франції, потребував значних коштів¹¹.

Зверталися до цієї теми дослідники і пізніше. Так, про роботу В. Доманицького над „Кобзарем” Т. Шевченка відгукувався також його давній приятель та однодумець О. Лотоцький (Білоусенко). У своїх спогадах він характеризував В. Доманицького як найбільш відповідального редактора, котрий перед початком роботи опрацював „Критичний розслід над текстом „Кобзаря””: „Без перебільшення можна сказати, що Доманицький вперше виявив перед нами чистий образ Шевченка, якого в протязі більш пів-століття однаковостаранно закривали од нас – і цензура своїм червоним чорнилом, і видавці своїм класичним недбальством”. Він розповідає про напружену роботу В. Доманицького над виданням, що тривала по десять – чотирнадцять годин на добу. Лише важка хвороба стала на заваді його творчим починанням. Будучи смертельно хворим, В. Доманицький не зміг написати статтю про Т. Шевченка до української енциклопедії¹². А це свід-

чить, що шевченкіана В. Доманицького не обмежувалася лише виданням „Кобзаря” та „Критичним розслідуванням над текстом „Кобзаря” Шевченка”.

Про роботу В. Доманицького над „Кобзарем” Т. Шевченка згадує і М. Павловський. Як зазначає автор, працюючи над першим повним виданням „Кобзаря”, В. Доманицький ретельно збирав потрібні матеріали, перевіряючи всі попередні видання „Кобзаря” з власними рукописами Т. Шевченка. Наслідком цієї напруженої праці В. Доманицького стала його робота „Критичний розслідуванням над текстом „Кобзаря” Шевченка”, без якої, за даними М. Павловського, „не можна обійтися тепер нікому, хто пише про Т. Шевченка”¹³.

Свою думку стосовно видання „Кобзаря” Т. Шевченка висловили і українці на еміграції. Зокрема, Б. Мартос позитивно оцінив вихід повного видання, акцентував увагу на хронологічних межах виходу та його розповсюдження¹⁴.

Позитивно охарактеризували видання „Кобзаря” Т. Шевченка за редакцією В. Доманицького також і деякі радянські літературознавці. Так, наприклад, М. Гуменюк відзначає В. Доманицького, як найкращого тогочасного знавця текстів Шевченкового „Кобзаря”, а роботу „Критичний розслідуванням над текстом „Кобзаря” Шевченка”, як найкращу його працю¹⁵.

Як знавця текстів творів Т. Шевченка характеризує В. Доманицького Б. Любач-Жученко. На думку літературознавця, ім’я В. Доманицького назавжди залишиться в українській літературі як ім’я першого наукового редактора „Кобзаря”, першого українського текстолога, як невтомного і палкого захисника літературних біографій „Кобзаря”¹⁶.

В умовах незалежної України постать В. Доманицького та його роль у підготовці повного видання „Кобзаря” стали також привертати увагу дослідників.

Позитивно охарактеризувала редакторську роботу В. Доманицького над „Кобзарем” Т. Шевченка Л. Нілова. На її думку „Кобзар” В. Доманицького 1907 р. видання – значний етап в історії українського літературного редагування. Робота, проведена ним над цим виданням, – це своєрідний подвиг, який заслуговує на найвищу похвалу¹⁷.

В. Доманицькому, як редактору першого повного видання „Кобзаря” Т. Шевченка, присвятив статтю А. Качор. Він характеризує В. Доманицького як молоду але в той же час надзвичайно уважну та відповідальну людину. Працю над першим виданням „Кобзаря”, за даними А. Качора, В. Доманицький виконав дуже дбайливо, про що свідчать пізніші дослідники Шевченкової творчості. На думку автора, він перший перевіряв усі рукописи Т. Шевченка, які збереглися, а крім цього, використав усю доступну йому літературу з історії текстів¹⁸.

Узагальнені дані про видання В. Доманицьким „Кобзаря” Т. Шевченка подає А. Болаболченко. Акцентуючи увагу на вище згаданій роботі В. Доманицького „Розслідуванням над текстом „Кобзаря”, автор приходить до висновку, що поява даної праці створила умови для видання повного, не спотвореного цензурою та попередніми видавцями, очищеного від чужих текстів „Кобзаря”¹⁹.

Коротко виклав історію підготовки В. Доманицьким усіх трьох видань повного „Кобзаря” Т. Шевченка С. Гальченко у „Післямові” до факсимільного перевидання третього найповнішого видання (1910 року), що було здійснене у 2004 році до 190-ліття Тараса Шевченка²⁰. Дослідник високо оцінив подвижницьку працю упорядника і редактора „Кобзаря”: „Кобзар” 1910 року – результат найсумліннішої праці В. Доманицького, життя якого згоріло в активній, часто непосильній праці”. Він констатував, що „Кобзар” 1910 року надовго став найавторитетнішим виданням, з якого передруковували тексти в численних перевиданнях²¹.

Детально інформацію про В. Доманицького як упорядника „Кобзаря” подає М. Наєнко. Він докладно описав обставини укладання В. Доманицьким трьох редакцій „Кобзаря”, звертав увагу на таких осіб, що допомагали В. Доманицькому в його роботі, як О. Лотоцький, В. Науменко, П. Стебницький, О. Русов, Ф. Вовк²².

Висвітленню проблем видання та розповсюдження повного „Кобзаря” Т. Шевченка, що вийшов у Петербурзі за редакцією В. Доманицького, що піднімались у листуванні П. Стебницького з Є. Чикаленком, присвячена стаття І. Старовойтенко²³.

Автори вищезазначених праць змогли окреслити не всі аспекти підготовки В. Доманицьким варіантів „Кобзаря”. Низка сюжетів, на жаль, залишилась поза увагою дослідників. Зокрема, ще не було предметом спеціального дослідження листування В. Доманицького з П. Стебницьким з точки зору його джерельної цінності для вивчення процесу підготовки повного видання „Кобзаря” Т. Шевченка. Мета автора даної статті полягає в тому щоб визначити, яка інформація про роботу В. Доманицького над виданням повного варіанту „Кобзаря” Т. Шевченка міститься у його листуванні із П. Стебницьким.

Стебницький Петро Януарович (25.ІІ.1862–14.ІІІ.1923) – громадсько-політичний діяч, публіцист, письменник. Закінчив фізико-математичний факультет Київського університету працював у Петербурзі на різних посадах (в основному у міністерстві фінансів та торгово-телеграфному агенстві). Був одним з керівників української громади у Петербурзі, секретарем, а потім головою Благодійного товариства видання загальнокорисних та дешевих книг. Співредактор першого та другого повного видання „Кобзаря”. В. Доманицький, готуючи „Кобзаря” до видання, активно листувався із П. Стебницьким, обговорюючи різноманітні питання підготовки публікації. Тому листування В. Доманицького із П. Стебницьким є одним з важливих джерел до вивчення підготовки першого фундаментального видання „Кобзаря” Т. Шевченка. У ході дослідження було використано 32 листи взаємного листування, 11 з яких – листи П. Стебницького, що зберігаються у Відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (ф. 47), інша частина епістолярію, листи В. Доманицького, зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ф. ІІІ).

В. Доманицькому який зі студентських років активно цікавився творчістю Кобзаря, вдалося дослідити близько 270 автографів Шевченка, 18 копій з них, а також усі прижиттєві та посмертні видання поета. Він зумів частково упорядкувати хронологію написання поетом його творів, вперше опублікував низку невідомих доти віршів та аргументовано заперечив авторство Т. Шев-

ченка щодо кількох поезій²⁴. Тому дослідник, як ніхто інший, розумів потребу видання максимально повнішої, в порівнянні з існуючими, збірки творів великого поета. Цьому, власне, сприяла і політична ситуація в країні, де після революції 1905 р. дещо ослабла цензура на видання літератури українською мовою.

Одним із етапів підготовки „Кобзаря” до нового видання було завдання: встановити ідентичність творів Т. Шевченка та точну дату їх написання. У своєму листі до П. Стебницького від 28 липня 1906 р. В. Доманицький повідомляв про датування „Черниці Мар’яни”: „А ще одсилаю одкрытку з приводу „Черниці Мар’яни”. Нехай вона стоїть, як і стояла, під р. 1841 – принаймні гріха на душі не буде! А до того ж це безперечно відомо, що р. 1841 вона була написана, бо сам Ш[евченко] обіщав Тарновському до великодня (р. 1842) її надрукувати (та й копія її була в редактора „Сніп” р. 1841!)²⁵.

Листування свідчить, що В. Доманицькому питання датування окремих творів під час укладання „Кобзаря” стояло надзвичайно гостро. Намагаючись вирішити дану проблему, він до дрібниць вивчав творчість поета. Цікавий у цьому плані лист до П. Стебницького від 30 липня 1906 р., в якому В. Доманицький, на основі епістолярної спадщини Т. Шевченка, встановлює дати трьох його творів: „Тяжко важко в світі жити”, „Н. Маркевичу” та „Утоплена”. Для уточнення дат він перечитував наукові статті різних видань, які стосувалися датування, аналізував та звіряв їх з оригіналами Т. Шевченка. В результаті В. Доманицький прийшов до висновку, що датувати ці твори потрібно 1841 роком²⁶. Таким чином, даний лист свідчить про В. Доманицького як вченого з широким дослідницьким інструментарієм.

Інколи встановлення хронології написання окремих творів Т. Шевченка навіть для В. Доманицького залишалось відкритим питанням. Так, зокрема, було з віршем Т. Шевченка, „Вітер в гаї”, стосовно якого упорядник не мав найменшого уявлення, до яких хронологічних рамок його віднести. В листі до П. Стебницького від 13 жовтня 1906 р. В. Доманицький відзначає, що датувати цей твір 1846 р. не можна, оскільки в поезіях 1843–1847 рр. „Вітер в гаї” відсутній. Як припущення, В. Доманицький висловлює

гіпотезу, що даний вірш був написаний після 1847 р., хоча знову сам собі заперечує тим фактом, що всі твори з кінця 40-х рр. і до 1856 р. (періоду заслання Т. Шевченка) „до одного рядка єсть в автографах В. Науменка”²⁷. Це також стосувалося, як видно з листа, й інших віршів, написаних у період з 1856 по 1861 рр. „крім „Юродивого”, який не був викінчений і через те не заведений в альбом автографів”²⁸. Тому перед В. Доманицьким стояло питання: „Кудиж цей вірш притулимо? До якого року? Я не бачу ніякої найменшої підстави його до якого небудь року чіпляти. А щоб так рішучо не викидати його з „Кобзаря” – то дати йому „понижение” – і перелічити в „Примітки”... Така моя думка... А зрештою – міркуйте. Тільки яким роком Ви датуватимете його?”²⁹.

Попри це В. Доманицький був упевнений, що сам він зуміє скласти більш-менш цілісну картину датування творів Т. Шевченка. В листі від 11 липня 1906 р. він, зокрема, відзначає: „Що до певности дат, то наше видання мусить бути безперечно певніше од галицького (спеціально про хронологію творів Шевченка також цього літа виготую статтю – дам або до „Записок Товариства”, або „Нов[ої] Громади”, хоч для неї це буде мабуть важко трохи)”³⁰.

З метою текстологічного аналізу творів Т. Шевченка В. Доманицький залучав усі варіанти їх попередніх видань, намагаючись з них виділити найбільш вірогідні дані стосовно творчості поета. У вже згаданому листі до П. Стебницького від 13 жовтня 1906 р. упорядник пише: „Варіанти „Гуса” дуже й дуже мало дають нового, і що усі ті чималі вставки проти видання р. 1883 і навіть Романчукового 1902 (потр. „Молюся, Господи помилуй!” „Спаси ти нас, святая сило!” та й менші ще які) – все це відоме з варіанта Л. Жемчужникова видрукуваного в „Записках НТШ” т. 39. Але варіант цей (Л. Жемчужникова), а з ним і Департаментський – раніше за той, що потім з’явився в „Правді” р. 1873 та який взято до „Кобзаря”. Варіант Дей-ий (Дейкунівський – Л. К.) стоїть посередині між варіантом „Записок К.” і копією Жемчужникова (це до „Посланія”). Що ж до самої поеми – то він майже нічим (одна, дві дрібних одміни) не різниться од варі-

анту Л. Жемчужникова. А тим часом деякі подробиці цінні і поправляють текст – ото ж їм і треба скористатися”³¹.

Про методику підготовки видання „Кобзаря” Т. Шевченка В. Доманицький згадує у листі до П. Стебницького від 11 липня 1906 р. Як видно з нього, в тексті видання зберігалися не лише слова без змін, а й розділові знаки згідно з Шевченківським варіантом: „Взагалі ж, мушу застерегти (жалью, що не згадав про це в попередньому листі), що а ні жодної коми, – не то зміни слів чи варіантів, – не допускаю без підстави, і такою підставою майже завжди є автографи Шевченка”³². Крім того, В. Доманицький у вересні – жовтні цього ж року написав про це спеціальну статтю, котра була опублікована в „Київській Старовині”³³.

З цього ж листа дізнаємося також і про те, як упорядник бачив структуру майбутнього видання. „Кобзар” мав складатися з передмови та коментарів по кожному окремому твору: „Більш того, я навіть маю на думці до кожного вірша додати пару слів про місце і час та обставини написання і потім подати більш пояснень, ніж це зроблено в виданні Романчука. Це можна буде робити повагом, уже тоді як будуть видрукувані перші аркуші набору... Що до „передмови” то, на мою думку, її безперечно треба подати, і там власне, де їй належить бути – тобто „перед мовою”, а не „серед мови” чи „після мови”³⁴.

Намагаючись максимально доповнити майбутнє видання порівняно з попередніми, В. Доманицький заручається підтримкою галицької інтелігенції, зокрема І. Франка. У згаданому листі В. Доманицький повідомляє П. Стебницькому що стосовно видання „Кобзаря” він активно листується з І. Франком, котрий обіцяв йому надіслати деякі автографи великого поета із фондів Наукового товариства ім. Шевченка³⁵. Упорядник передає пропозицію І. Франка співпрацювати з Благодійним товариством видання загальнокорисних та дешевих книг у плані укладання „Кобзаря”, обмінюючись відбитками аркушів з різних варіантів видань Т. Шевченка, оскільки „Франко (тобто нау[ове] товариство) видає видання критичне (з варіантами усяких видань)...”³⁶. Тобто, видання „Кобзаря” Т. Шевченка за сприяння В. Доманицького ставало загальнонаціональною справою не лише українців Наддніпрянщини, а й Галичини.

Врешті-решт на вересень 1906 р. основна частина роботи по підготовці „Кобзаря” була виконана. Як дізнаємося з листа В. Доманицького до П. Стебницького від 16 вересня 1906 р., було уточнено датування творів Т. Шевченка до другої половини 1847 р., залишалася ще редакційна робота. „Засилаю також список порядку поезій до р. 1847 (II половини), в якому мусять вони стояти. Думаю, що немає жодних підстав заперечити такому розпорядку, крім єдиної „Вітер в гаї”, для якої дати певної немає, – для решти ж маємо дати”, писав В. Доманицький³⁷.

З цього ж листа видно, що одним із конфліктних моментів, які виникли на завершальному етапі, були стосунки з коректорами, оскільки вони на свій розсуд розставляли твори, не консультуючись упорядником. Посилаючи П. Стебницькому згаданий вище список поезій, В. Доманицький аргументує це таким чином: „Посилаю навмисне для того, щоб переглянули Ви порядок, бо я ніяк не збагну, чому в коректі викинуто було „Кавказ” (після „Розритої могили”, а „Черницю Марьяну” (уривок новий)) поставлено зараз за „Дівочими ночами”³⁸. Природньо, це викликало обурення В. Доманицького, адже йшлося про його компетентність: „Може який у кого сумнів постане про яку поезію, то готов зараз же подати мотиви”³⁹. Тому він просив П. Стебницького „до II полов[ини] року 1847 коректи подавайте мені неодмінно”⁴⁰.

Листування В. Доманицького з П. Стебницьким дає можливість уточнити дату виходу в світ повного видання „Кобзаря” під редакцією В. Доманицького. Не зважаючи на те, що у багатьох дослідженнях, тому числі і Б. Мартоса, зазначена дата виходу першого видання „Кобзаря” під 1907 роком⁴¹, яка зафіксована на обкладинці, листування дозволяє встановити, що фактичним роком його видання був 1906 рік. Так, у листі В. Доманицького до П. Стебницького за 25 грудня 1906 р., автор уже цікавиться продажем видання: „Тепер про „Кобзаря”. Шкода, що Ви не писали, як іде він: скільки – більш-менш розійшлося кожного видання? І чи пустили вже в ход 3-ий сорт... Ой пускайте, бо, чув я, за ним дуже побиваються... Є такі що купили б по десятку на село (писали мені з Волині), але я так і не знаю, чи він вже (3-ий

сорт) вільно продається (тобто, чи пущений з складу)”⁴². В кінці листа автор ще раз прохає: „Напишіть же хоч коротко про те, як стоїть справа з продажем „Кобзаря”⁴³. Тобто, запитання В. Доманицького про продаж книги на кінець 1906 р. спростовує твердження дослідників про вихід першого повного видання „Кобзаря” на початку 1907 р. Дані про появу „Кобзаря” Т. Шевченка в кінці 1906 р. підтверджує і сам П. Стебницький⁴⁴. Цілком ймовірно припустити, що поява видання припадає на листопад – грудень 1906 р. Крім того, з даного листа видно, що видання розтиражовувалося у трьох варіантах, які різнилися в ціні.

Про факт появи „Кобзаря” раніше 1907 р. свідчить також лист П. Стебницького до В. Доманицького від 5 березня 1907 р. У ньому автор повідомляє, що „Кобзаря”, справді, лишилось може сот п’ять не більше...”⁴⁵. Таким чином, видається мало ймовірним, що наклад видання (10 тисяч примірників) за два місяці з початку року міг так швидко розійтися.

На початок березня 1907 р., у зв’язку з рекордним продажем, з’являється ідея другого видання „Кобзаря”. У вищезазначеному листі П. Стебницький повідомляє В. Доманицькому, що „товариство висловилося за те, щоб готувати друге видання. Я писав Науменку про дозвіл”⁴⁶. За задумом П. Стебницького В. Доманицький, як і в попередньому виданні, мав працювати безпосередньо з текстом, вдосконалюючи його: „Коли візьмемось, то, на мій погляд, центром ваги повинен бути все-таки текст, котрий Ви тепер після критики вже улаштуєте конче”⁴⁷. Тобто В. Доманицький, як видно, повинен був врахувати оцінку критиків стосовно тексту у першому виданні. За структурою друге видання повинно було відрізнитися від попереднього. П. Стебницький радився з В. Доманицьким з цього приводу: „Далі – доведеться додати алфавітний покажчик, хоч короткужиттепис, а може й критико-літературну статтю? [...] Як думаєте?”⁴⁸. До того ж, чи не вперше постала ідея вмістити ілюстрації, хоча П. Стебницький поставився до неї досить скептично: „Що ж до ілюстрацій, то вже не знаю. Думаю що з того не буденічого, бо нема ні художників ні грошей, ні часу. Мабуть ілюстрований „Кобзарь” вийде вже тоді як буде вільно видавати всім, – от

кацапи і видадуть. Адже ж майже 10 років базікають про ілюстрації – тай нічого нема досі. От – додамо нові портрети тай по всім”⁴⁹. Згадується в даному листі і про рецензії на перше видання „Кобзаря”: „Рецензій – майже нема, – писав П. Стебницький – одна, дурна, в „Телеграфі”, друга, коротка – в „Руск[их] Ведомостях”. Більше не бачив”⁵⁰.

На відміну від попереднього видання „Кобзаря” про його другу появу у світ за сприяння В. Доманицького не збереглося так багато свідчень епістолярних джерел. Про сам процес підготовки дізнаємося з листа В. Доманицького до П. Стебницького від 4 серпня 1907 р. З нього видно, що як і в попередньому випадку, редагування лягало на плечі кореспондента. В цьому плані він активно співпрацював з І. Франком: „Дякую за переслані аркуші, – вони міні дуже зараз придадуться, щоб перевірити по них аркуші видання Франка (прислав міні усї „Гайдамаки”. Доречі: комеднеякесь видання буде бо за „Черницею Марьяною”, як пише він, йтиме „Слепая”)”⁵¹. Робота над примітками теж була постійною турботою В. Доманицького. У цьому ж листі він жаліється П. Стебницькому на неможливість виправити примітки, оскільки для цього треба їхати в Петербург. „У „Неофітах” їх треба стільки, що аж страшно. Даватиму по два-три слова пояснень, та й край”⁵². Крім того, вочевидь зважаючи на складнощі підготовки першого видання, коректорську роботу по підготовці другого він також взяв під свій контроль. Принаймні, як видно з даного листа, оригінал тексту та примітки коректував сам В. Доманицький. Мабуть лише за браком часу, окремі частини він доручав вчитувати іншим людям, зокрема О. Лотоцькому. „Тим часом 1-7 коректуру проситиму читати Ол[ександра] Ігнатовича”⁵³.

Продаж другого видання був далеко не таким, як очікували упорядники та видавці. Це, зокрема, видно з листа П. Стебницького до В. Доманицького від 17 червня 1908 р.: „Питаєте про те як іде „Кобзарь”. На жаль – дуже туго. І скрізь – як в петербурзьких магазинах, так і в провінції. Мабуть помилились ми в числі, треба було друкувати не так багато”⁵⁴. Такий стан справ пояснювався тим, на думку П. Стебницького, що дехто публі-

кував „свої” варіанти „Кобзаря”. Принаймні останній згадує якогось Новікова, котрий для них „перебіг дорогу, та збив публіку своїм виданням. Все-ж 5000 розпустив. Це не жарт”⁵⁵.

Розповсюдження „Кобзаря”, судячи з даного листа, відбувалося через земства та управи й поширювалося в земські школи, бібліотеки „та безпосередньо таким людям, що купували для роздачі та продажу селянам”⁵⁶. Такі, наприклад, земства як Харківське та Полтавське придбали по тисячі примірників, інші трохи менше⁵⁷. Попри побоювання П. Стебницького, такі дані свідчать, що і друге видання користувалося попитом.

Друге видання „Кобзаря” Т. Шевченка за накладом було значно більшим від попереднього і становило 25 тис. примірників. У вищезазначеному листі П. Стебницького до В. Доманицького йдеться про хід реалізації цього видання. Зокрема, вказано, що станом на середину червня 1908 р. було продано близько 4 тис. примірників і ще „зосталось на руках 12000”⁵⁸.

Як і в попередньому випадку, „Кобзар” виходив у трьох варіантах: дорогий, середній та дешевий. З листа дізнаємося, що ціна на дорогий примірник складала 3 р., середній 1 р. 50 коп. та дешевий по 40 коп.⁵⁹. На той час наклад дорогого видання складав більше тисячі примірників, середнього близько трьох тисяч, все інше – дешеве видання⁶⁰. Тобто, можемо констатувати, що дешеве видання, природньо розраховане на нижчі верстви населення, складало переважну частину накладу.

Той факт, що нове видання „Кобзаря” розходилося не так швидко, як на те сподівалися видавці, викликав у П. Стебницького певне розчарування. Він писав: „Ще новий скандал нашому самолюбству і нашій самосвідомості: боялись конфіскації – а на нас ніхто уваги не звертає; нікому наш новий „Кобзар” не страшний, та виходить – мало кому і потрібний”⁶¹.

Підготовка до ще одного видання „Кобзаря” свідчить, що всі побоювання П. Стебницького стосовно реалізації попереднього були марними. Знову ж таки, як і минулих разів, редагуванням займався В. Доманицький. З його листа до П. Стебницького від 28 липня 1909 р. стає відомо, що незважаючи на два попередні видання, В. Доманицький і надалі мав певні сумніви стосовно датування

окремих творів Т. Шевченка до 1847 р., а щодо віршів, написаних у період 1847–1861 р., то, за висловом самого упорядника, „вони у нас будуть „вне конкуренції”⁶². Як і під час підготовки першого видання, В. Доманицький прискіпливо приглядався до попередніх варіантів „Кобзаря”, відбираючи найвірогідніші тексти⁶³. До вичитки та коректування тексту В. Доманицький також залучав О. Лотоцького та Д. Дорошенка⁶⁴.

Незважаючи на два попередні видання, „Кобзар” весь час доповнювався новими творами Т. Шевченка, які знаходив В. Доманицький. Справжньою радістю останнього була поява в Європі роботи М. Могилянського „Неизвестные стихотворения Шевч[енка]”, про що довідуємося з листа В. Доманицького до П. Стебницького від 6 червня 1910 р.⁶⁵. У цій праці друкувалися раніше невідомі широкому загалу вірші Т. Шевченка, такі, наприклад, як „Човен”, котрий відсутній у двох перших виданнях. „А нам його от як бракувало, – писав В. Доманицький – Що воно Шевченківське то скільки пригадую, булор. 1840 оголошено в редакції Харківського збірника”⁶⁶. Тому В. Доманицький прохав П. Стебницького дістати дану роботу щоб новий „Кобзар” міг „украситься „новинкою”⁶⁷. Таким чином, залучаючи нові твори Т. Шевченка, В. Доманицький намагався максимально вдосконалити видання „Кобзаря”.

Істотно новою, в порівнянні з попередніми виданнями, виглядала ідея створення також дитячого та шкільного „Кобзарів”. Зокрема, про плани реалізації шкільного варіанту збірок віршів великого поета довідуємося з листа В. Доманицького до П. Стебницького, датованого 8/21 травня 1910 р.⁶⁸. За планом В. Доманицького, дитячий „Кобзар” мав складатися з трьох – чотирьох маленьких книжечок „...кожна з іншою начинкою: в одній Шевченко сам про себе (вінігрет біографічний) в другій – Шевченко і люде, в третій – Шевченко Україна, в четвертій – забув що – але десь у мене це вже намічено, і до кожного розділу підібрані вірші”⁶⁹. Аудиторія що мала складати читацький загал даного типу видання, за припущеннями В. Доманицького, не повинна була перевищувати вік „до 14–15 літ (для школярів нижчої школи)”⁷⁰.

Третє видання „Кобзаря” Т. Шевченка як свідчить лист П. Стебницького до В. Доманицького від 1 січня 1910 р., складалося з двох

варіантів: „одне – відповідне нашому дешевому (себто щодо формату і шрифту), тільки мабуть з гіршим трохи папером [...] Друге видання – шкільне, себто з виборним текстом, відповідно меті”⁷¹. Видавати „Кобзаря” мали через видавця І. Ситіна, котрий повинен був випустити його в обіг ще до Великодня⁷².

Однак, на превеликий жаль, В. Доманицькому не судилося побачити дане видання. Коли книжка вийшла з друку, його вже не було живих. Зі смертю В. Доманицького поступово завмирає і справа з „Кобзарем”. Спочатку третє видання, як вже зазначалося, повинен був здійснити І. Ситін, проте через тиск з боку цензури змушений був відмовитися. Тоді упорядники звернулися за допомогою до іншого видавця В. Яковенка. Але, як і у випадку з І. Ситіном, цензура зробила свою справу: з виходом третього видання „Кобзаря” його було заборонено та на нього було накладено арешт, котрий діяв до Лютневої революції 1917 р.⁷³.

„Ще той не вмер, хто живе в своїх працях, а Доманицький живе й житиме і в „Кобзарі”, і в „Історії України”, на які поклав так багато щирої праці” – так висловився про редактора видання „Кобзаря” С. Єфремов⁷⁴. І справді, внесок В. Доманицького у видання „Кобзаря” є неоціненний. Як шевченкознавець того часу, літературний редактор та коректор він не мав собі рівних. Науковий доробок В. Доманицького в галузі шевченкознавства створений століття тому, не втратив своєї актуальності і в наш час. Його будуть далі вивчати дослідники і їм стане в нагоді листування В. Доманицького із П. Стебницьким, у якому знайшли відображення важливі моменти роботи В. Доманицького як редактора Шевченкового „Кобзаря”.

¹ Шевченко Т. Кобзарь. Видання „Общества имени Т. Г. Шевченка для вспомоществования нуждающимся уроженцамъ южной Россіи, учащимся въ высшихъ учебныхъ заведеніяхъ С.-Петербурга” та „Благотворительного Общества изданія общепользующихъ и дешевыхъ книгъ” / за ред. В. Доманицького – С.-Петербург. Книгопечатня Шмидт, Звенигородська 20, 1907. – С. 6, 8–9.

² Доманицький В. Критичний розслідування над текстом „Кобзаря” Шевченка // Киевская старина – 1906. – Т. 94. – № 9. – Отд. 1. – С. 21–82; № 10. – С. 198–268; № 11/12. – С. 22–23.

³ *Доманицький В.* Новознайдені поезії Т. Шевченка // Нова громада: літературно-науковий місячник. – № 8. – 1906. – С. 104, 110, 112.

⁴ *Смуток П.* Останні місяці В. М. Доманицького // Чистомусерцем. Пам'яті Василя Доманицького Біографія, спомини, похорон – К., 1912. – С. 76, 79–80.

⁵ *Стебницький П.* Повний „Кобзар” в Росії // Літературний Вісник – 1914. – Т. 45. – Кн. 2. – С. 280.

⁶ *Стебницький П.* „Кобзар” під судом // Записки історико-філологічного відділу ВУАН – 1923. – Кн. IV. – С. 38–39, 44–48.

⁷ *Романчук Ю.* Критичні замітки до тексту поезій Шевченка // Записки Наукового товариства імені Шевченка – 1912. – Т. CXL. – С. 118–119.

⁸ *Ефремов С.* Накануне (к Шевченковскому юбилею) // Украинская жизнь. – № 12. – М., 1913. – С. 6.

⁹ *Василь Доманицький.* Біографічна згадка // Чистомусерцем. Пам'яті Василя Доманицького Біографія, спомини, похорон – К., 1912. – С. 8.

¹⁰ *Матушевський Ф.* В роковини смерті друга-товариша // Чистому серцем. Пам'яті Василя Доманицького Біографія, спомини, похорон – К., 1912. – С. 59–60.

¹¹ *Матушевський Ф.* З останніх літ життя В. Доманицького // Чистому серцем. Пам'яті Василя Доманицького Біографія, спомини, похорон – К., 1912. – С. 88–90, 95.

¹² *Білоусенко О.* Трудовникідеї // Чистому серцем. Пам'яті Василя Доманицького Біографія, спомини, похорон – К., 1912. – С. 35, 38, 42; *Лотоцький О.* Як появилася повне видання „Кобзаря” (сторінка зі спогадів) // Тризуб – № 23. – 1926. – С. 9.

¹³ *Павловський М.* Хто такий був Василь Доманицький. Видання організаційного комітету по влаштуванню Х-річних роковин смерті В. Доманицького – К., 1920. – С. 9.

¹⁴ *Мартос Б.* Василь Доманицький його життя і діяльність. – Прага: Українське видавництво „Пробоем”, 1943. – С. 35.

¹⁵ *Гуменюк М.* Свіжий вітер // Вітчизна. – 1965. – № 2. – С. 178.

¹⁶ *Любач-Жученко Б. Б.* З нових матеріалів про Василя Доманицького // Радянське літературознавство – 1970. – № 8. – С. 32, 39.

¹⁷ *Нілова Л. Ю.* Василь Доманицький – редактор творів Шевченка // Дослідження творчості Т. Г. Шевченка Тематичний збірник наукових праць. – К.: НМК ВО, 1992. – С. 175.

¹⁸ *Качор А.* Василь Доманицький (1877–1910) редактор першого повного видання „Кобзаря” Тараса Шевченка // Хроніка 2000–2001. – В. 44/45. – С. 144.

¹⁹ *Болабольченко А.* Побратими. Сергій Єфремов, Василь Доманицький – нариси життя та творчості – К.: „Щек і Хорив”, 2003. – С. 100.

²⁰ *Гальченко С.* Післямова // Шевченко Т. Кобзар. – Рівне: Волинські обереги, 2004. – 640 с.

²¹ *Гальченко С.* – С. 606, 607.

²² *Наснко М.* „Вітер”. До 130-річчя Василя Доманицького і 100-річчя повного видання „Кобзаря” // Літературна Україна – 2 серпня 2007. – С. 4, 7.

²³ *Старовойтенко І.* Повний “Кобзар” Т. Шевченка (1907–1908 рр. видань) у листуванні П. Стебницького з Є. Чикаленком // Слово і Час. – 2008. – № 3. – С. 17–25.

²⁴ *Доманицький В.* Т. Г. Шевченко Сорок п'яти роковини (1861–1906) // Громадська думка – 1906. – № 45. – 26 лют. – С. 2–3.

²⁵ *Листівка В.* Доманицького до П. Стебницького від 28 липня 1906 р. // Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. III. – № 52104.

²⁶ Лист В. Доманицького до П. Стебницького від 30 липня 1906 р. // ІР НБУВ. – Ф. III. – № 52105.

²⁷ Лист В. Доманицького до П. Стебницького від 13 жовтня 1906 р. // ІР НБУВ. – Ф. III. – № 51919.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само.

³⁰ Лист В. Доманицького до П. Стебницького від 11 липня 1906 р. // ІР НБУВ. – Ф. III. – № 52101.

³¹ Лист В. Доманицького до П. Стебницького від 13 жовтня 1906 р. // ІР НБУВ. – Ф. III. – № 51919.

³² Лист В. Доманицького до П. Стебницького від 11 липня 1906 р. // ІР НБУВ. – Ф. III. – № 52101.

³³ *Доманицький В.* Критичний розгляд над текстом „Кобзаря” Шевченка // Киевская старина – 1906. – Т. 94. – № 9. – Отд. 1. – С. 21–82; № 10. – С. 198–268; № 11/12. – С. 331–564.

³⁴ Лист В. Доманицького до П. Стебницького від 11 липня 1906 р. // ІР НБУВ. – Ф. III. – № 52101.

³⁵ Там само.

³⁶ Там само.

³⁷ Лист В. Доманицького до П. Стебницького від 16 вересня 1906 р. // ІР НБУВ. – Ф. III. – № 51918.

³⁸ Там само.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ *Мартос Б.* Василь Доманицький... – С. 35.

⁴² Лист В. Доманицького до П. Стебницького від 12/25 грудня 1906 р. // ІР НБУВ. – Ф. III. – № 52106.

⁴³ Там само.

⁴⁴ *Стебницький П.* „Кобзар” під судом... – С. 37.

⁴⁵ Лист П. Стебницького до В. Доманицького від 5 березня 1907 р. // Відділ рукописних фондів та текстологій Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі – ВР ІЛШ). – Ф. 47. – № 731.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Лист В. Доманицького до П. Стебницького від 4 серпня 1907 р. // ІР НБУВ. – Ф. III. – № 52107.

⁵² Там само.

⁵³ Там само.

⁵⁴ Лист П. Стебницького до В. Доманицького від 17 червня 1908 р. // ВР ІЛШ. – Ф. 47. – № 734.

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Лист П. Стебницького до В. Доманицького від 17 червня 1908 р. // ВР ІЛШ. – Ф. 47. – № 734.

⁵⁹ Там само.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Там само.

⁶² Лист В. Доманицького до П. Стебницького від 28 липня 1909 р. // ІР НБУВ. – Ф. III. – № 52128.

⁶³ Там само.

⁶⁴ Там само.

⁶⁵ Лист В. Доманицького до П. Стебницького від 6 червня 1910 р. // ІР НБУВ. – Ф. III. – № 52120.

⁶⁶ Там само.

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ Лист В. Доманицького до П. Стебницького від 21 травня 1910 р. // ІР НБУВ. – Ф. III. – № 52119.

⁶⁹ Там само.

⁷⁰ Там само.

⁷¹ Лист П. Стебницького до В. Доманицького від 1 січня 1910 р. // ВР ІЛШ. – Ф. 47. – № 740.

⁷² Там само.

⁷³ *Стебницький П.* „Кобзар” під судом.. – С. 36–48.

⁷⁴ *Сфремов С.* Передне слово // Чистому серцем. Пам'яті Василя Доманицького Біографія, спомини, похорон – К., 1912. – С. 3–4.